

Za nejstarší univerzitu bývá pokládána ta v Bologni (1088), za zlatou éru univerzit pak platí 12.-15. století.

Autorka: Juliana R.

V 60. letech mladý německý komunista Rudolf Dutschke převzal (a pojmenoval) Gramsciho koncept „dlouhého pochodu institucemi“. Marxistický filosof Antonio Gramsci – který poslední ze svých děl napsal ve věznici mussoliniovské Itálie – původně mluvil o školách obecně: ty je vedle jiných institucí potřeba získat, aby mezi lid šířily myšlenku míru. **Dutschke** už hovořil konkrétněji: v propagaci komunismu musejí sehrát významnou roli univerzity. Od 60. let také „vysoká učení“ Západu nesporně přispívají – byť nejen ona, ne vždy a ne celá – k levicové agitaci.

Od let 80. se na nich rozvíjejí obory jako *genderová* neboli *rodová studia* (v historiografii mají dvě větve: dějiny žen a dějiny mužů), *černošská* a *bělošská studia* (druhá jmenovaná, stejně jako tzv. *postkoloniální studia*, postulují vinu bělochů na utlačování barevných ras), *studia postižených* (*disability studies*) či třeba *antrozologie* (*animal studies*, zkoumající vztah lidí a zvířat v dějinách a různých kulturách). Na těchto disciplínách a odvětvích by nemuselo být nic špatného; mnozí vědci v jejich rámci odvádějí práci, která posouvá hranice lidského poznání.

1] Problematickými se stávají tehdy, když přerůstají v ideologii a – stejně jako klasický marxismus – před výzkum stavějí mimovědecký axiom: například boj utlačovaných (žen, barevných, postižených, zvířat atd.) proti utlačovatelům. Tyto mladé obory mají zároveň své „aktivistické“, tj. politicky a společensky angažované větve, čímž se samy vylučují z oblasti nezávislé vědy. Jiná hrozba, kterou s sebou nesou, spočívá ve vytlačování starší sumy vědění. Jak v úvodu ke sborníku, pojmenovanému příznačně 2] **Idea university**, upozornil ředitel Ústavu filosofie a religionistiky FF UK Jakub Jirsa, v 70. až 80. letech byly na amerických univerzitách těmito disciplínami nahrazeny kurzy o tzv. „great books“ – civilizačně formativních dílech od Aristotela po Shakespeara. Amerikanizace vysokého školství dostihla i to evropské, a tak na seznámech četby ubývají klasikové na úkor moderních autorů s neevropským původem, menšinovou sexuální orientací nebo „progresivním“ světonázorem.

Protože na počátku 21. století je **dlouhý pochod univerzitami** v plném proudu, připomeňme si, čím vlastně univerzita je. Proč na ní záleží, jakou roli plnila ve společnosti od svých počátků do moderní doby a co v ní společnost v důsledku ideologických maršů může ztratit?

Univerzita vznikla coby evropské specifikum. Patří ke zvláštnímu rázu árijské kultury a mentality právě tak jako katedrály, s nimiž se (zhruba) ve 12. století zrodila. 3] Samozřejmě, že specializovaná učiliště znaly i jiné civilizace: tak například v Bagdádu 13. století působil takzvaný Dům moudrosti, *Bajt al-Hikma*. Založil ho chalífa Hárún ar-Rašín spolu se svým synem Al-Ma'múnem, jemuž se prý ve snu zjevil Aristotelés a požádal ho o překlady svých děl z řečtiny. Al-Ma'mún zjevení vyhověl: jeho Bajt al-Hikma shromažďoval a zpřístupňoval (opisováním, překlady a distribucí) významná díla, samozřejmě včetně antických. Přispěl tak značně k rozvoji nejen arabské, ale zprostředkovaně též evropské učenosti. – V Náladě na severovýchodě Indie zase fungovalo od 5. do 12. století vzdělanostní středisko, které své studenty učilo buddhistické teologii, literatuře, logice či jazykovědě. Ve studovnách se opisovaly texty, v posluchárnách a v dormitářích trávil svůj čas studenti. Nálada fungovala více než půl tisíciletí – dokud mnichy nevyvraždili a knihovnu nevypálili arabští nájezdníci.

Evropské univerzity se však od těchto škol, jakkoli pozoruhodných, lišily, stejně jako se lišily od katedrálních škol, z nichž se vyvinuly. Měly totiž – alespoň teoreticky – usilovat o poznání nezávisle na světské moci, což jim umožňovala právně zakotvená privilegia. Ve středověké společnosti disponovaly různé skupiny (šlechta, měšťané, církve, ale také například vinaři) vlastní jurisdikcí – představu, že je všem třeba měřit stejným metrem, zavedla až Francouzská revoluce. Ani tato nová korporace nebyla výjimkou. Univezitáni, tj. „žáci“ a mistři, požívali v podstatě klerikálního statutu (však se také velká část z nich dříve či později kněžství stala), což znamenalo, že nespádali pod žádný světský soud. V praxi tato výsada chránila především univerzitní omladinu, která se s chutí zapojovala do pitek, rvaček a krádeží. Církevní soudy, na rozdíl od sekulárních, se vůči ní většinou chovaly benevolentně. Navíc vysoká učení mívala vlastní vězení (karcery): pokud už mladíci byli odsouzeni, mohli o svých proviněních přemítat v poměrně humánních podmínkách. Laičtí členové univerzitního kolektivu ovšem za tyto výhody platili tím, že stejně jako klérus nosili tonzuru, nesměli chodit ozbrojeni a museli dodržovat celibát, přinejmenším teoreticky.

Bujný noční život studentů byl pochopitelně jen vedlejším produktem výsady, že univerzita je svobodná, tj. podřizuje se pouze pravdě. Pro nás je zásadnější možnost vysokého učení ochránit v zásadě kohokoli, neboť akademická půda platila za nedotknutelnou. Do 18. století na ní světská moc nesměla nikoho zatknout bez souhlasu rektora. Paleontolog Louis Agassiz během nepokojů ve Francii v roce 1830 zachránil život prelátovi utíkajícímu před revolučním davem: podržel mu dveře do univerzitní budovy, kam za ním antiklerikálně rozdychtěná lůza nemohla.

Svoboda vysokých učení vycházela z jiného jevu evropských dějin, totiž ze zápasu mezi panovníkem a papežem. Jak vyplývá z výše řečeného, vznikla jako doména církevní: v Orleánsu dokonce pontifik založil univerzitu proti vůli francouzského krále (i samotného města). Někteří vladaři se časem osmělili zřídit učení vlastní, bez papežského souhlasu – to však byl riskantní podnik. Intelektuálně nesmírně originální císař Fridrich II. Štaufský takto fundoval univerzitu v Neapoli, jež ale neustále kolísala na hraně zániku: bez papežova posvěcení zkrátka studenty (až na Tomáše Akvinského a hrstku dalších) nepřitahovala. Učení, která zřídil nebo časem ovládl panovník, nepožívala typických akademických svobod. Zatímco ta církevní se těšila autonomii, „vladařská“ Sorbonna kupříkladu podléhala parlamentu, musela se řídit ideologií galikanismu (ta hlásá nadřazenost koncilu nad papežem a nezávislost francouzského kléru na svatopetrském stolci) a prebendy na ní uděloval král. Výuka na „státních“ univerzitách se profilovala spíše užitkově (vychovávala pro něj „aparát“), místo aby vedla k hledání univerzálních pravd a souhrnné péči o duši, případně ducha. Propletením katedry a trůnu tedy už ve středověku první jmenovaná spíše trčila, ačkoli mistři panovnických univerzit, zejména na lékařských fakultách, někdy dostávali důstojnější plat.

„Církevní“ univerzity, které drtivě převažovaly, měly alespoň ve věroučných otázkách podléhat papeži a arcibiskupovi. V praxi ale leckdy vyrůstaly v autonomní myšlenkové ostrovy. Když chtěl arcibiskup canterburský Thomas Arundel vizitovat univerzitu, která přešla k viklefismu, musel si přivést ozbrojence a vylomit s nimi dveře. S husitismem Univerzity Karlovy až do třicetileté války nic nesvedli ani katoličtí králové: Ferdinand I. jej „vyřešil“ tak, že do českých zemí pozval jezuity (1556), aby zde zřídili konkurenční, katolické školství. Na vysokých učeních v Itálii vedle aristotelismu prosperoval též „kacířský“ averroismus, který učil o společné duši všech lidí. Na averroistické univerzitě v Padově působil také Pietro Pomponazzi, autor zvláštního nihilistického výroku „*nulla libertas, nulla virtus, nulla religio*“ (žádná svoboda, žádná ctnost, žádné náboženství). Když Pomponazziho *Traktát o nesmrtelnosti duše*, kde hlásal názory sporné až kacířské, vyvolal kontroverze, učenec už raději za života žádné dílo nevydal. Učil však až do smrti (v Bologni – kvůli vyššímu platu, než mu nabídla Padova).

Tato relativní intelektuální nezávislost středověkých univerzit (v Itálii přirozeně výraznější než v Zápádě) neznamenala to, co pod pojmem akademická svoboda rozumíme dnes. Ostatně fungovaly jako korporace a často daný názor vyznávaly kolektivně, aniž by u svých členů tolerovaly jiné mínění. Připomeňme, že v husitské Praze museli univerzitáni přísahat na *Kompaktáta*. Je to však základ, z kterého se akademická svoboda v 18.-20. století vyvinula.

Právní autonomie univerzity, která umožnila její autonomii myšlenkovou, z větší části končí v osvícenství. Tehdy začaly státy zasahovat do chodu veškerých institucí na své půdě, narušující středověkou *personalitu práva* ve jménu univerzalizmu a humanismu. Reforma pražského vysokého učení, kterou z pověření Marie Terezie provedl lékař a osvícenský myslitel Gerhart van Swieten, bolestně zasáhla samosprávu tím, že na panovníkovi přiřkla právo jmenovat profesory – jak je tomu dodnes. Kromě toho nařídila povinnost vydávat univerzitní přednášky tiskem, takže je stát mohl snáze kontrolovat. Od té doby se rakouské, potažmo české vysoké školství z vlivu státu už nevymanilo. Český Němec **Charles Sealsfield** vzpomíná, že kolem roku 1848 museli mladí juristé u zkoušky zodpovídat politicky ožehavé otázky, přičemž „nesprávná“ odpověď jim mohla zhatit kariéru. Taková míra státní intervence by ve středověku či v raném novověku byla stěží myslitelná. V raném novověku našel na některých univerzitách ohlas *monarchomachismus*, tedy směr, který hlásal možnost svrhnout nehodného vladaře. V českých zemích dodávali univerzitáni shromáždění kolem Jana Jessenia, autora spisku *Proti tyranům*, myšlenkovou municí stavovské opozici – samozřejmě jen do bitvy na Bílé hoře, politickou loajalitu univerzitanů však stát aktivně nezkoumal ani po ní. Ideologické prověrky vnáší na akademickou půdu teprve neoabsolutismus – a v dobách nastupující totality je vhodné mít na paměti, že dříve vysoká učení vzkvétala i bez nich.

Promluvili jsme o vikleřismu a husitismu na univerzitách. Typickým rysem těchto institucí, kde se potkávají lidé toužící po poznání a Aristotelově „teoretickém životě“, vždy byla náklonnost k radikálním myšlenkám. Fungovaly tedy jako avantgarda duchovních hnutí evropských dějin – od reformace (i katolické reformace) a renesance; přes fašismus/nacismus a komunismus; až po neomarxismus a kulturní bolševismus. Když Erasmus Rotterdamský přednášel v (dnes belgické) Lovani, studenti, kterým se jeho myšlenky zdály příliš protestantské, mu převrátili katedru. Obecně se ale reformace ujímala přednostně na vysokých učeních, mimo jiné díky peregrinaci studentů – a v menší míře i mistrů – z jedné země do druhé. Marxismus pronikl na univerzity až zhruba ve 20. letech 20. století, zatímco mimo ně ho intelektuálové pěstovali už ve druhé polovině 19. století – přesto se tam dostal podstatně dříve, než se stal státní doktrínou daných zemí (samozřejmě s výjimkou Sovětského svazu). I nacifikace univerzit se ukázala poměrně snadnou. Martin Heidegger zdůrazňoval, že vysoké učení a Třetí říše má podobnou hierarchickou strukturu; vztah mezi studentem a vyučujícím podle něho v optimálním případě odpovídá vztahu mezi občanem a Vůdcem.

Nové myšlenky, zvláště ty slibující obrodu, tedy lehce nacházejí v univerzitánech nejen posluchače, ale i bojovníky. V roce 1968 se jim to podařilo znovu; tehdy na Západě proběhla tzv. kulturní revoluce. Měla i jiné tváře než neomarxizaci. Na jednu stranu studenti prosadili například možnost vybrat si téma své kvalifikační práce samostatně, místo aby sloužili jako nádeníci na větších vědeckých projektech svých školitelů. **Jackson Lears** ve svém článku „Radikální odkaz tradice“ podotýká, že v USA studenti protestovali také proti technokratizaci v důsledku studené války a obraceli se k humanitnímu poznání, ke klasikům a k filosofii. Na druhou stranu hnutí 60. let odmítlo autoritu a hierarchii a ambivalentně se podepsalo na úrovni výuky i bádání. Zatímco historik Velké francouzské revoluce a (ex)komunista **François Furet** v roce 1968 na nádvoří Sorbonny provolával, že v novém řádu bude nutno nechat

několik míst na katedrách i „buržoům“, Josef Ratzinger, budoucí Benedikt XVI., v témže roce zděšeně přihlížel nepokojům na teologické fakultě a rychle upouštěl od svých liberálních postojů.

Zkrátka „dlouhý pochod institucemi“ - ať už ho prováděla reformace nebo třeba neomarxismus - vždycky jako jednu ze svých zastávek definoval vysoké školství. Nemělo by nás překvapovat, že jsou dnes univerzity střediskem dalšího z nových hnutí, neboť jimi byly velmi často. (Navzdory tomu, že mnohé proudy se - celou dobu nebo alespoň ve svém počátku - rozvíjely *mimo* akademickou půdu: racionalismus, francouzské osvícenství, evolucionismus, marxismus atd.) Příslušnost k nové myšlenkové škole však *velmi často* znamenala i devaluaci výuky: vzpomeňme na úpadek Karlovy univerzity, dosud instituce mezinárodního významu, poté, co se stala monopolně husitskou.

V úvodu jsme se zeptali, jakou roli univerzita hrála či hraje - a o co tedy přicházíme, přicházíme-li o univerzity. Hovoří se o „trojí funkci“ univerzit: první je bádání, druhou výuka, třetí se tajnosnubně nazývá prostě „třetí funkcí“ a spočívá v dopadu činnosti této instituce na společnost. Neomarxizovaná univerzita logicky bude mít neomarxizující vliv, byť je pochybné, jak velký. Tuto třetí funkci vysoká učení naplňují od svého vzniku - a patrně ji dříve naplňovala podstatně více, jakkoli to mohlo ohrozit jejich nezávislost. Francouzský bohoslovec a veliký učenec **Jean Gerson** (jenž mimochodem na Kostnickém koncilu vystoupil proti Janu Husovi) poznamenal, že Sorbonna by měla vydat „morovou příručku“, poučující lid o teologii - tj. chráníci ho proti „moru“ kacířstev. Univerzita se, jinými slovy, podle Gersona *podílí na spáse duší*. A nejen to. Středověká vysoká učení se coby korporace účastnila koncilů, kde se podílela na hlasování o otázkách celoevropského významu: papežského schismatu, sporu Polska s řádem německých rytířů, zrušení templářů atd. Na počátku 15. století si město Tábor vyžádalo arbitráž Univerzity Karlovy ve sporu dvou svých teologů, zda křesťan může válčit - což byla v husitských Čechách otázkou svrchovaně politická. Středověk tedy do určité (malé) míry zavedl prvek sofokracie neboli vlády mudrců, když přiznal univerzitám právo spolurozhodovat o problémech vnitřní i mezinárodní politiky. Role, kterou ve společnosti hrají dnešní vysoká učení, se nemůže srovnávat s rolí jejich středověkých předchůdkyň. Zhruba mezi 16. a 19. stoletím prodělalo vysoké školství krizi. Stal se z něj skleník napůl mrtvé scholastiky (tzv. scholastiky *druhé*), zatím co duchovní vývoj se odvíjel za jeho okny: velcí myslitelé 17. století byli až na několik výjimek (Newton) soukromými učenci. V 18.-19. století se podařilo svést tok intelektuálního života zpátky na jejich půdu, ale „třetí funkce“ univerzit už nikdy nebude tak významná jako v gotice: už nebudou rozhodovat o spáse či o válce. Což samozřejmě neznamená, že by se neomarxistům nevyplatilo je získat, nebo že by se *nám* nevyplatilo dobýt je zpátky.

Posledním rysem univerzity, kterého se zde hodláme dotknout, je její meritokratičnost. Ve středověké Evropě představovala společně s církví instituci, kde hrál původ relativně malou úlohu. Projevoval se samozřejmě ve *způsobu* studia (urození žáci seděli na lavicích místo na slámě a směli si do přednášek vodit sluhy), nikoliv však v jeho výsledcích; řada univerzitních mistrů a zároveň středověkých intelektuálů, např. Hugo od sv. Viktora nebo Jan Hus, vzešla z plebejského prostředí. Evropské univerzity se v tom nelišily od čínských škol pro úředníky - obě umožňovaly společenský vzestup i těm nejchudším. Karl Jaspers, autor jednoho

z nejperfidnějších útoků na podstatu německví, ve své *Ideji univerzity* kupodivu hlásá velmi nietzschovský přístup: „*Pokud se měřítkem pro chod university stanou ti nejlepší, bude je průměr podle svých sil následovat. Na všechny je kladen nárok, který nikdo zcela nesplní. Úcta k vysoké duchovní pozici má každého pobízet k dosažení nejvyšších cílů.*“ A na jiném místě: „*Vždy záleží pouze na aristokracii ducha, ne na průměru. Žijeme spolu za předpokladu, že se vzájemně upomínáme na náš nejvyšší um a na ideu, která má prostoupit náš život. Naším nepřítelem je pohodlnost a filistovství. Nosíme v sobě původní touhu po tom, co nás přesahuje. Láska k velkému muži, jehož existence představuje nejvyšší nárok na nás samé, nám dává lehkost.*“ Občané demokratických států, říká Jaspers, bývají v duchu behaviorismu vychováni společně, natěsnaní v halách univerzit, aby byli nivelizováni – tak ale podle autora vysoké učení fungovat nemá.

Ptáme-li se, co patří k podstatě univerzit, docházíme k tomu, že ji definují stejné rysy jako civilizaci. Je to systém, který oceňuje schopnosti namísto původu; svoboda v hledání pravdy, nezávislost myšlení na světské moci a jejích utilitárních cílech; duchový život pěstovaný pro duchový život, pro potěšení z krásy a z objevování; komunikace vzdělanců se zbytkem společnosti. Právě tyto rysy ideologičnosti na univerzitách nejvíce naleptává. Jedním ze způsobů, jak se proti tomu bránit, je připomenout si, jak vzácným a prazvláštním květem evropské kultury univerzita je. Její autonomie a korporativní charakter vycházejí ze specifických podmínek středověku, respektive gotiky; proto se nemohla zrodit nikde jinde než ve Starém světě. Na univerzitě však nezáleží *proto, že je stará a kulturně endemická*, nýbrž proto, že představuje hodnotu platnou věčně a všeobecně: má sdružovat ty, kdo usilují o svobodné poznání.

Poznámky:

1] I v českém prostředí vznikly přínosné práce v oboru „dějin mužů“, například *Muž jako evoluční inovace?* Stanislava Komárka či *Muži proti ohni: Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války* Jiřího Hutečky.

2] Pojem „idea univerzity“ zavedl (ve stejnojmenné knize) kardinál a světec John Henry Newman. Sám byl pověřen založením této instituce v Irsku v rámci emancipačního programu pro tamní katolíky. Při této příležitosti se zamyslel nad její podstatou.

3] Za nejstarší univerzitu bývá pokládána ta v Bologni (1088), za zlatou éru univerzit pak platí 12.-15. století. V některých případech ovšem není lehké vymezit, kdy se konkrétní učení z „pouhé“ katedrální školy stalo univerzitou. Francouzi obvykle za první instituci tohoto druhu považují Sorbonnu (jak byla ovšem pařížská univerzita nazvána až později podle mecenáše teologické fakulty).

Literatura:

NEWMAN, John Henry. *Idea univerzity*. Přeložil Daniel SOUKUP. Praha: Krystal OP, 2014.

JIRSA, Jakub, ed. *Idea university*. Praha: Academia, 2015.

RICHÉ, Pierre a Jacques VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. V Praze: Vyšehrad, 2011.